

جنبش‌های قومی و عملیات روانی

مطالعه‌ی موردی فرقه‌ی دموکرات آذربایجان (۱۳۲۴ - ۱۳۲۵ ش)

علی کالیراد



نگارستان اندیشه

تهران، ۱۳۹۶

سرشناسه: کالیراد علی، ۱۳۶۱ -

عنوان و نام پدیدآور: جنبش‌های قومی و عملیات روانی: مطالعه‌ی موردی فرقه‌ی
دموکرات آذربایجان (۱۳۲۴ - ۱۳۳۵ش). علی کالیراد.

مشخصات نشر: تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۶. شابک: 978-600-8273-34-9

مشخصات ظاهری: ۱۴۱ ص. جلد: ۵/۲۱×۵/۱۴ س.م

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه. عنوان دیگر: مطالعه‌ی موردی فرقه‌ی دموکرات آذربایجان (۱۳۲۴ -

۱۳۳۵ش). موضوع: فرقه‌ی دموکرات آذربایجان. Ferqeh Democrat Azarbayjan.

حالت روانی. Psychological warfare آذربایجان -- تاریخ -- واقعه ۱۳۲۴ - ۱۳۲۵

History -- Crisis, 1945-1946 Azerbaijan (Iran) ایران -- تاریخ -- پهلوی،

Iran -- History -- Pahlavi, 1941 - 1978

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ ج ۹/ک ۱۵۱۱ DSR

رده بندی یویی: ۹۵۵/۰۸۲۰۰ شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۳۹۱۲۷

جنبش‌های قوم و عملیات روانی:

مطالعه‌ی موردی فرقه‌ی دموکرات آذربایجان (۱۳۲۴ - ۱۳۳۵ش)

نویسنده: علی کالیراد

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

نمونه‌خوانی و نمایه‌سازی: وحید درویشی

حروفچینی و صفحه‌آرایی: مرتضی انصافی

ناشر: نگارستان اندیشه

چاپ: اول، ۱۳۹۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سعید صحابی

چاپ و صحافی: نسیم

نشانی ناشر: م. انقلاب، ابتدای خ آزادی، خ بهزاد، شماره ۲۹ واحد ۷

تلفکس: ۶۶۴۳۵۴۲۳ - ۶۶۹۴۲۵۴۲

www.cins.ir - info@rics.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
-------	----

فصل اول: درآمد بر عملیات روانی

۱-۱ تعاریف عملیات روانی	۲۰
۱-۲ اهداف عملیات روانی	۲۴
۱-۳ عناصر عملیات روانی	۲۵
۱-۴ اصول عملیات روانی	۲۸
۱-۵ مراحل اجرای عملیات روانی	۳۰
۱-۶ عملیات روانی: پیشینه تاریخی	۳۱
۱-۷ ابزارها و شیوه‌های عملیات روانی	۳۶

فصل دوم: فرقه‌ی دموکرات آذربایجان: گزارش تاریخی

۲-۱ سیاست شوروی در قبال ایران: چشم‌انداز تاریخی	۵۱
۲-۲ به‌سوی تشکیل فرقه‌ی دموکرات آذربایجان	۵۷
۲-۳ ظهور و سقوط فرقه‌ی دموکرات آذربایجان	۶۴
۲-۴ پیشه‌وری: از ایران‌گرایی تا تجزیه‌طلبی	۷۸
۲-۵ فرقه‌ی دموکرات آذربایجان در دو روایت	۸۵

فصل سوم: فرقه‌ی دموکرات آذربایجان: عملیات روانی

۱۰۴	۳-۱ هراس افکنی
۱۱۱	۳-۲ بازخورد سریع
۱۱۴	۳-۳ نمادسازی
۱۱۹	۳-۴ تاریخ‌سازی
۱۲۰	۳-۵ دشمن‌سازی
۱۲۳	۳-۶ برچسب‌زدن
۱۲۵	۳-۷ مشروعیت‌بخشی: مقبولیت‌سازی برای بیگانه
۱۲۷	۳-۸ تبلیغات رسانه‌ای
۱۳۳	۳-۹ پخش اعلامیه
۱۳۵	نتیجه‌گیری
۱۳۷	کتابنامه

مقدمه

اشغال ایران توسط قوای متفقین (ایالات متحده، بریتانیا و اتحاد جماهیر شوروی) طی جنگ جهانی دوم یکی از بحرانی‌ترین برهه‌های تاریخ معاصر ایران را رقم زد. از جمله مشکلات و مخاطراتی که دولت و ملت ایران در سال‌های پر فراز و نشیب دهه‌ی ۱۳۲۰ش از سر گذراندند همانا شکل‌گیری جنبش‌های جدایی‌طلب در آذربایجان و کردستان با حمایت مستقیم اتحاد جماهیر شوروی بود. به‌واقع برآوردن جنبش جدایی‌طلب به‌خودی خود بزرگترین تهدید برای حیات یک دولت مملکت است. با توجه به شرایط نابسامان سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران در آن زمان، حضور نظامیان بیگانه و در نتیجه ایجاد محدودیت برای فعالیت نیروهای نظامی و انتظامی ایران و در عین حال تلاش همه‌جانبه و برنامه‌ریزی‌شده‌ی اتحاد شوروی برای جداکردن ایالت آذربایجان از ایران می‌توان گسترده‌گی و عمق بحرانی که برپیانگیر دولت و ملت ایران شده بود را تصور کرد. چندی نگذشت که ایران آذربایجان ابعاد بین‌المللی یافت و عملاً به نخستین آوردگاه جنگ سرد میان اتحاد شوروی و ایالات متحده بدل شد. نخست‌وزیر وقت ایران، احمد قوام (۱۳۲۴-۱۳۳۴ش)، هوشمندانه از رقابت میان مسکو و واشنگتن بهره برد و با استفاده از پایگاه منززل مردمی «فرقه‌ی دموکرات آذربایجان» توانست در آذر ۱۳۲۵ به این بحران خاتمه دهد.

سقوط حکومت خودمختار فرقه‌ی دموکرات آذربایجان اما پایان داستان

نبود؛ از زمان وقوع این رخداد تاکنون افراد و گروه‌های گوناگونی به سراغ بررسی و بازخوانی آن رفته‌اند. این گزارش‌ها را می‌توان در قالب چهار نگرش کلی طبقه‌بندی کرد:

۱. نگرش ملی‌گرایانه که بحران آذربایجان را یکسر ساخته و پرداخته‌ی زمام‌آزاران شوروی می‌داند.

۲. نگرش چپ‌گرایانه که این رویداد را به مثابه یک جنبش آزادی‌خواه و واکنش بخشی از مردم ایران در برابر ناکارآمدی حکومت وقت تصویر می‌کند؛ نگاه حزب بوده دیگر جریان‌های چپ‌گرا به بحران آذربایجان این‌گونه بوده است.

۳. نگرش رسمی اتحاد شوروی و سپس قوم‌گرایان آذربایجانی (در جمهوری آذربایجان و ایران) که آمدن فرقه را حاصل خودآگاهی ملی مردم آذربایجان و تلاش آنها در راستای خارج شدن از سلطه‌ی تهران می‌دانند.

۴. نگرش محققانه که بدون غفلت از بسترها و عوامل داخلی شکل‌گیری این رخداد نقش اتحاد شوروی را در سازماندهی حوادث از نظر دور نمی‌دارد. سقوط حکومت خودمختار آذربایجان به معنای پایان پروژه‌ی جدایی آذربایجان از ایران نبود. حکومت آذربایجان شوروی از همان زمان به ساماندهی عناصر فرقه که به شوروی گریخته بودند است. زد تا در وقت مقتضی آنها را به کار گیرد؛ هرچند در نهایت انجام چنین کاری به صلاح منافع اتحاد شوروی تشخیص داده نشد. با این حال امکاناتی چون رادیو و نشریه در اختیار عناصر فرقه قرار گرفت تا به تبلیغ مرام و هدف خویش بپردازند. وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ش و خلاء قدرت به‌وجودآمده امیدهایی را در دل سردمداران مسکو و باکو پدید آورد تا شاید شرایط برای دخالت و اعمال نفوذ در امور ایران و از جمله آذربایجان مساعد گردد؛ اما با تثبیت نظام جمهوری اسلامی و تحولات آغاز دهه‌ی ۱۳۶۰ش شرایط به‌گونه دیگری پیش

رفت. فارغ از فعالیت‌های گروه‌های گُرد در آذربایجان غربی جدی‌ترین چالش در برابر نظام سیاسی جدید در آذربایجان همانا ماجرای «حزب جمهوری خلق مسلمان» در تبریز در سال ۱۳۵۸ش بود. طی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران دو استان آذربایجان شرقی و آذربایجان غربی، به مانند دیگر استان‌ها، نقش مهمی در دفاع از کشور ایفا کردند و مجموعاً هشت‌ونیم درصد شهدای جنگ از این دو استان بودند.

از نیمه‌ی دهه‌ی ۱۳۷۰ش به تدریج برخی جریان‌های قوم‌گرا، یا به تعبیری هویت‌گرا، امکان طرح مطالب و مطالبات را در فضای عمومی، به ویژه دانشگاهی، یافتند. حوزه‌ی شمال غرب کشور بخش اعظم این مطالب و مطالبات به‌واسطه‌ی بازتاب گفتمان فرقه‌ی دموکرات آذربایجان بود. در دوران کنونی بسیاری از اعاه و سازمان‌های فرقه‌ی دموکرات به وسیله‌ی گروه‌های قوم‌گرا تکرار می‌شوند. برای نمونه مباحثی همچون ستم ملی فارس‌ها بر ترک‌ها، قرائت قوم‌گرایانه از تاریخ و تلاش برای ایجاد خصومت و دشمنی میان ترک‌زبانان و فارسی‌زبانان با حد زیادی ریشه در اقدامات و تبلیغات فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و حکومت آذربایجان شوروی دارند. در این بین بزرگداشت خاطره‌ی فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و ایران آن، کوشش برای ارائه‌ی تصویری مثبت از حکومت خودمختار آذربایجان، پنهان کردن وابستگی فرقه به اتحاد شوروی و ترسیم فرقه به مثابه تبلور اراده‌ی مردم آذربایجان جایگاه ویژه‌ای نزد محافل قوم‌گرا در داخل و خارج از کشور داشته است؛ چنان‌که مجله‌ای با نام ۲۱ آذر (با الفبای لاتین آذربایجانی) بین سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۱م در خارج از ایران منتشر می‌شد.

کتاب حاضر کوشیده است ضمن ارائه‌ی گزارشی جامع از فراز و فرود فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و وقایع و تحولات مرتبط با آن در سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ش به بررسی آن مقطع تاریخی در چارچوب مبحث عملیات

روانی^۱ بپردازد. به‌واقع هدف مطالعه‌ی پیش رو بازخوانی تجربه‌ی تاریخی فراز و فرود فرقه‌ی دموکرات آذربایجان از منظر چگونگی بهره‌گیری از شگردهای رایج در عملیات روانی در پیشبرد اهداف یک جنبش جدایی طلب^۲ است. این تجربه‌ی تاریخی خصوصاً از آن رو حائز اهمیت می‌نماید که یکی از کنشگران اصلی این رویداد یک (ابر)قدرت خارجی بوده است. جا دارد به این نکته اشاره کنیم که اتحاد جماهیر شوروی از پیشگامان و سرآمدان طراحی و بهره‌گیری از شگردهای عملیات روانی در عصر جدید بوده است.

یکی از شیوه‌های اتحاد شوروی و همچنین جمهوری خلق چین برای بسط نفوذ در فراسوی مرزهایشان در دوران پس از جنگ جهانی دوم حمایت از جنبش‌های ملی آزادی‌بخش^۳ و به‌راه‌انداختن جنگ‌های انقلابی^۴ بود. فرانسویان، که با این شیوه جنگ طی نبردهای موسوم به هندوچین^۵ با چریک‌های چپ‌گرای ویتنام روبرو شدند، درصدد تحلیل آن برآمدند. سرهنگ ژرژ بونه^۶ جنگ انقلابی را شکل از دو جزء تاکتیک‌های چریکی و عملیات‌های سیاسی و روانی برشمرد که جزء دوم سخت حائز اهمیت بود (Schultz, 1989). هدف اصلی این شیوه از بین بردن مشروعیت دولت هدف با ایجاد ایدئولوژی و نهادهای مخالف بوده است. به‌طوری‌که مبانی جنگ انقلابی این‌گونه برشمرده شده‌اند: ۱. الویت اقدامات تبلیغاتی و سیاسی؛ ۲. بسیج عمومی؛ ۳. ایجاد ساختار نظامی - سیاسی؛ ۴. اتخاذ تاکتیک‌های نظامی و شبه نظامی؛ ۵. جذب کمک خارجی (Ibid).

تأسیس حکومت خودمختار آذربایجان یکی از نخستین نمونه‌های بهره‌گیری اتحاد جماهیر شوروی از این شیوه‌ی نبرد پس از پایان جنگ جهانی

1. Psychological Operations
 2. separatist movement
 3. national liberation movements
 4. revolutionary warfare
 5. Indochina wars
 6. Georges Bonnet

دوم برای پیشبرد اهداف الحاق‌گرایانه‌اش در محیط پیرامونی بوده است. در فصل نخست پژوهش حاضر به معرفی مفهوم عملیات روانی و تشریح ابعاد گوناگون آن پرداخته‌ایم. در فصل دوم کوشیده‌ایم تا گزارش تاریخی‌ای از تحولات و رخداد‌های مرتبط با فراز و فرود فرقه‌ی دموکرات آذربایجان ارائه کنیم که در حد امکان بی‌طرفانه و برگرفته از مآخذ معتبر باشد. فصل سوم نیز برآیند فصول پیشین است و در قالب مبحث عملیات روانی به معرفی شگردها و به‌کارگرفته‌شده توسط فرقه‌ی دموکرات آذربایجان، به مثابه یک جنس بدایی طلب مرتبط با بیگانه، می‌پردازد. جا دارد از کمک‌های آقایان حسین سیف‌الدینی، دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، و مه‌ناز نوری پژوهشگر دانشگاه صنعتی مالک اشتر، در تدوین پژوهش حاضر سپاسگزار باشیم. همچنین از دوست فاضل و دانش‌پرور، جناب آقای صادق حیدری، مدیر محترم انتشارات نگارستان اندیشه، که متقبل نشر این اثر شده‌اند متشکرم.